Тема 4. Технології діяльнісного підходу в початковій школі

1. Особливості навчання критичного мислення молодших школярів. Виклики для вчителя початкових класів у розвитку критичного мислення.
2. Таксономія Блума.
3. Інструменти для розвитку критичного мислення молодших школярів. Підходи до класифікації методів критичного мислення. Розподіл методів критичного мислення за частинами уроку.
4. Розвиток креативності. Методи розвитку уяви.
5. Квест–технологія.

1. Особливості навчання критичного мислення молодших школярів. Виклики для вчителя початкових класів у розвитку критичного мислення.

Критичне мислення – це складний ментальний процес, що починається із залучення інформації та закінчується ухваленням рішення.

Сформовані навички критичного мислення забезпечують прийняття оптимальних рішень у будь–якій професійній сфері, відкритість із новим ідеям та знанням. Критичне мислення необхідне під час розв'язання проблемних задач, формулювання висновків, оцінювання та прийняття рішень.

Критичне мислення характеризується наступними **властивостями**:

1. Усвідомленість
2. Самостійність
3. Рефлексивність
4. Цілеспрямованість
5. Обґрунтованість
6. Контрольованість
7. Самоорганізованість

Ознаки людини, яка мислить критично:

1. Здатність сприймати думки інших критично. Людина виявляє здатність прислухатися до думок інших, оцінювати й аналізувати їх щодо розв'язання поставленої проблеми.
2. Компетентність. Людина виявляє прагнення до аргументації прийнятого нею рішення на основі життєвого досвіду, фактів з життя та знання справи.
3. Небайдужість у сприйнятті подій. Людина виявляє інтелектуальну активність у різних життєвих ситуаціях, здатність зайняти активну позицію у конфронтаційних ситуаціях.
4. Незалежність думок. Людина прислуховується до критики на свою адресу, може протиставляти свою думку думкам інших або не погодитися з групою.
5. Допитливість. Людина виявляє вміння проникнути в сутність проблеми, глибину інформації.
6. Здатність до діалогу і дискусії. Людина вміє вести діалог і дискутувати, тобто вислуховувати думку інших, з повагою ставитись до цих думок, переконливо доводити свою позицію, толерантно поводити себе під час проведення дискусій.
7. Інформація є відправним, а не кінцевим пунктом критичного мислення.

Учителю для розвитку критичного мислення молодших школярів необхідно:

- виділити час і забезпечити можливості для застосування критичного мислення;
- дозволити учням вільно розмірковувати;
- приймати різноманітні ідеї та думки;
- сприяти активному залученню учнів до процесу навчання;
- забезпечити для учнів середовище без ризиків, вільне від насмішок;
- виражати віру в здатність кожного учня породжувати критичні судження;
- цінувати критичні міркування учнів.

Технологія розвитку критичного мислення була розроблена науковцями Бостонського центру розвитку етики та виховання.

З досвіду системи освіти США та інших країн відомі два основні підходи навчання критичного мислення. Перший підхід передбачає впровадження у навчальному закладі окремого курсу «Критичне мислення», в ході вивчення якого опрацьовують встановлений алгоритм мислення і формують уміння його застосовувати. Матеріалом для презентації цього алгоритму вчителем (викладачем) і опанування його учнями (студентами) є проблемні тексти, завдання, ситуації будь–якої конкретної науки.

Другий підхід спрямований на розвиток критичного мислення через відповідну організацію освітнього процесу будь–якого з навчальних предметів. Тобто він не потребує виокремлення самостійного предмета (дисципліни), оскільки навчання такого мислення здійснюється в процесі вивчення, наприклад, математики, української мови тощо. За такого підходу проблемний матеріал виступає не стільки як джерело ілюстрації, скільки як «сировина», з якої учень або студент до певної міри самостійно «видобуває» потрібні знання й уміння культурної критики.

У практиці сучасної української школи представлено два зазначені підходи, проте більшого поширення набув другий підхід. Найбільш ефективним в початковій школі є впровадження технології розвитку критичного мислення у традиційні шкільні предмети в контексті змін у сучасному освітньому середовищі Нової української школи.

☝ **Технологія розвитку критичного мислення** – це технологія, в основі якої лежить дослідження проблем та ситуації, використовуючи методи самостійного вибору, оцінки та визначення міри корисності інформації для особистих потреб і цілей.

Як освітня технологія містить в собі систему методів та прийомів, що сприяють залученню учнів до дослідницької та творчої діяльності, а також створення умов для ефективного усвідомлення здобувачами освіти матеріалу, узагальнення отриманих знань, умінь і навичок.

2. Таксономія Блума.

Педагоги, які навчають критичного мислення, використовують таксономію (класифікацію від простого до складного) навчальних цілей і результатів Бенджаміна Блума.

Якщо слідувати розробленій Б. Блумом таксономії, то знання учнів – це лише перший, найпростіший рівень цієї класифікації. Далі йдуть ще п’ять рівнів цілей (результатів) навчання, причому перші три (знання, розуміння, застосування) є цілями нижчого порядку (мисленням низького рівня), а наступні три (аналіз, синтез, оцінювання) — вищого порядку (мисленням високого рівня).

Система Б. Блума може бути представлена у такий спосіб.

Таксономія навчальних цілей та результатів Б. Блума

Навчальна мета/рівень	Результат, якого досягають учні
Знання	Запам’ятовування і відтворення учнями змісту навчальної інформації, охоплюючи факти, поняття, терміни й теорії
Розуміння	Здатність учнів сприймати викладене й передавати в іншій формі (інші слова, інша мова, графік тощо), встановлювати смисл інформації, прогнозувати, виходячи з раніше отриманих відомостей
Застосування	Уміння застосовувати в новій ситуації набуті раніше знання без зовнішньої підказки, використовувати теоретичні знання у життєвих обставинах
Аналіз	Уміння учнів розділяти матеріал на окремі складові, порівнювати частини, встановлюючи їхні взаємозв’язки, логіку, класифікуючи, розуміючи модель, структуру їхньої організації
Синтез	Здатність учнів до творчого поєднання частин або елементів у нове ціле з іншими властивостями
Оцінювання	Уміння учнів робити кількісні чи якісні оцінки, засновані на використанні критеріїв або стандартів, та формулювати ціннісні судження про ідеї, дослідження, рішення, методи тощо

Б. Блум також установив, що між рівнями мислення і відповідями на запитання, які ми ставимо, існує прямий зв’язок. До того ж самі запитання утворюють ієрархію цілком відповідну таксономії мислення. Питання на запам’ятовування належать до найнижчого рівня. Питання на оцінку або судження розглядаються як високий рівень мислення. Насправді всі запитання важливі і всі вони приводять до різних видів мислення.

Задавання питань є одним із механізмів формування навичок критичного мислення. Можна впевнено сказати, що запитання стимулюють критичне мислення. Відповідаючи на них, учні аналізують та інтерпретують інформацію, аналізують ідеї, будують гіпотези, відстоюють свою точку зору. Запитання є засобом стимулювання різних видів мислення на різних рівнях складності.

Запитання на знання – це найнижчий рівень запитань, що потребує механічного згадування інформації. Її відтворюють практично в тому самому вигляді, в якому отримали. Учневі досить знати фрагменти матеріалу для того, щоб успішно відповісти на запитання. Такі питання найчастіше передбачають одну правильну відповідь і застосовуються для перевірки знань. Вони не стимулюють розвиток навичок критичного мислення, а сприяють тренуванню пам’яті.

Приклади:

Яке найбільше місто в Україні?

Які вірші Тараса Шевченка ви вивчали?
Скільки грамів у кілограмі?

Запитання на розуміння задаються для розкриття смислу, сутності того, що вивчається, виявлення зв'язків між ідеями, фактами, визначеннями або цінностями. Учень має подумати, як вони пов'язуються між собою, групуються, об'єднуються, що вони означають для нього. Ці питання є дуже важливими, адже без розуміння подальша повноцінна мисленнєва та пізнавальна діяльність неможлива.

Приклади:
Якими прикладами ви проілюструєте сокорух у природі?
Як ви розумієте слова автора тексту, що хлопчик опинився у скрутному становищі?
Якщо я з'єднаю ці три фігури разом, що вийде?

Запитання на застосування спрямовані на використання вже відомої учням інформації в нових умовах чи обставинах. Вони дають можливість розв'язувати проблеми, досліджувати їх. Ці питання можуть бути досить складними, тому що мають на увазі нестандартні відповіді і пошук життєвих рішень.

Приклади:
Як визначити довжину відрізка, скориставшись мотузкою?
Що станеться, якщо всі ці числа помножити на дев'ять?
Як визначити сторону світу в лісі?

Запитання на аналіз передбачають розкладання інформації на складові, виділення частин та аналіз кожної з виділених частин окремо у межах єдиного цілого: їх порівняння та визначення схожості й відмінності, побудову структури (складу), моделі об'єкта на основі наявних взаємозв'язків (причин і наслідків), співвідношення одних явищ з іншими (вчинки людини з її характером).

Приклади:
Які частини можна виокремити у цьому оповіданні?
Чому герої байки не змогли досягти своєї мети?
Як ви назвали б цей твір? Чому?

Запитання на синтез пов'язані з творчим розв'язанням проблем на основі оригінального мислення. Якщо запитання на застосування зводяться до розв'язання проблем на основі наявної інформації, то запитання на синтез дають можливість використовувати власні знання та досвід для творчого вирішення проблеми і можуть мати безліч найрізноманітніших відповідей.

Приклади:
Як із цих деталей побудувати вітряк?
Як змінилося б ваше життя, якби ви могли дихати під водою?
Як ви назвали би по–іншому цей твір?

Запитання на оцінку задаються учням для того, щоб вони сформулювали власні судження про хороше і погане або про справедливе і несправедливе. Для ухвалення рішень і розв'язання проблем необхідне мислення саме цього рівня. У запитаннях на оцінку не може бути однієї правильної відповіді.

Приклади:
Що ти можеш сказати про свою роботу?
Яке завдання сподобалося тобі найбільше?
Чи справедливо завершується оповідання? Чому?

3. Інструменти для розвитку критичного мислення молодших школярів. Підходи до класифікації методів критичного мислення. Розподіл методів критичного мислення за частинами уроку.

Структура та сценарії базових уроків розвитку критичного мислення

Кожний базовий урок має ілюструвати викладання для досягнення різних цілей у навчанні.

Перший базовий урок – Вивчення інформації на основі тексту.

Другий базовий урок – Розуміння оповідного тексту.

Третій базовий урок – Кооперативне навчання.

Четвертий базовий урок – Проведення дискусії.

П’ятий базовий урок – Пишемо й досліджуємо.

Шостий базовий урок – Пишемо, щоб переконати.

Сьомий базовий урок – Розуміння аргументів.

Восьмий базовий урок – Критичне слухання.

Структура базових уроків включає такі частини:

1) Фаза актуалізації
2) Фаза побудови знань
3) Фаза консолідації

Фаза актуалізації

Насамперед зазначимо — кожен урок починається з фази актуалізації (передбачення), під час якої педагог спрямовує учнів на те, щоб вони думали над темою, яку починають вивчати, і ставили запитання.

Фаза актуалізації має на меті:

– актуалізувати («оживити») в пам’яті учнів уже наявні знання;

– неформальним шляхом оцінити те, що вони вже знають (у тому числі їхні помилкові уявлення чи ідеї);

– встановити мету навчання;

– зосередити увагу учнів на темі;

– представити контекст для того, щоб вони зрозуміли нові ідеї.

Фаза побудови знань

Після такого початку уроку вчитель підводить учнів до формулювання запитань, пошуку, осмислення матеріалу, відповідей на попередні запитання, визначення нових запитань і намагання відповісти на них.

Ця фаза відбувається в основній частині уроку й має на меті:

– порівняти очікування учнів із тим, що вивчається;

– переглянути очікування та висловити нові;

– виявити основні моменти;

– відстежити процеси мислення (перебіг думок учнів);

– зробити висновки й узагальнення матеріалу;

– поєднати зміст уроку з особистим досвідом учнів;

– поставити запитання до вивченого на уроці матеріалу.

Фаза консолідації

Коли учні зрозуміли ідеї уроку, до того як урок буде закінчено, необхідно переходити до наступної фази. Учитель спонукає учнів відрефлексували те, про що дізналися, та запитали себе, що це означає для них, як це змінює їхні попередні уявлення, зрештою, як вони зможуть це використовувати.

Фаза має на меті:

– узагальнити основні ідеї;

– інтерпретувати визначені ідеї;

– обмінятися думками;

– виявити особисте ставлення;

– апробувати ці ідеї;

– оцінити, як відбувається процес навчання;

– поставити додаткові запитання.

Зразки таких уроків можна знайти у книзі: Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер; наук. ред., передм. О. І. Пометун. Київ: Вид_во «Плеяди», 2008. 220 с.

Структура компетентнісно орієнтованого уроку для розвитку критичного мислення

Однією з найважливіших стадій переходу до технології розвитку критичного мислення учнів буде внесення системних змін в організацію навчання на уроках. Міжпредметна технологія проведення компетентнісно орієнтованого уроку залежно від предметного наповнення і дидактичних

завдань уроку може набувати різних характеристик (тип уроку: набуття нових знань чи формування умінь тощо; зміст: математичний, природознавчий, мовно–літературний тощо).

Структура такого уроку передбачає три основні частини – вступну, основну та підсумкову.

Технологічність уроку забезпечується його алгоритмізованою структурою і методикою її реалізації.

Структура уроку в технології розвитку критичного мислення

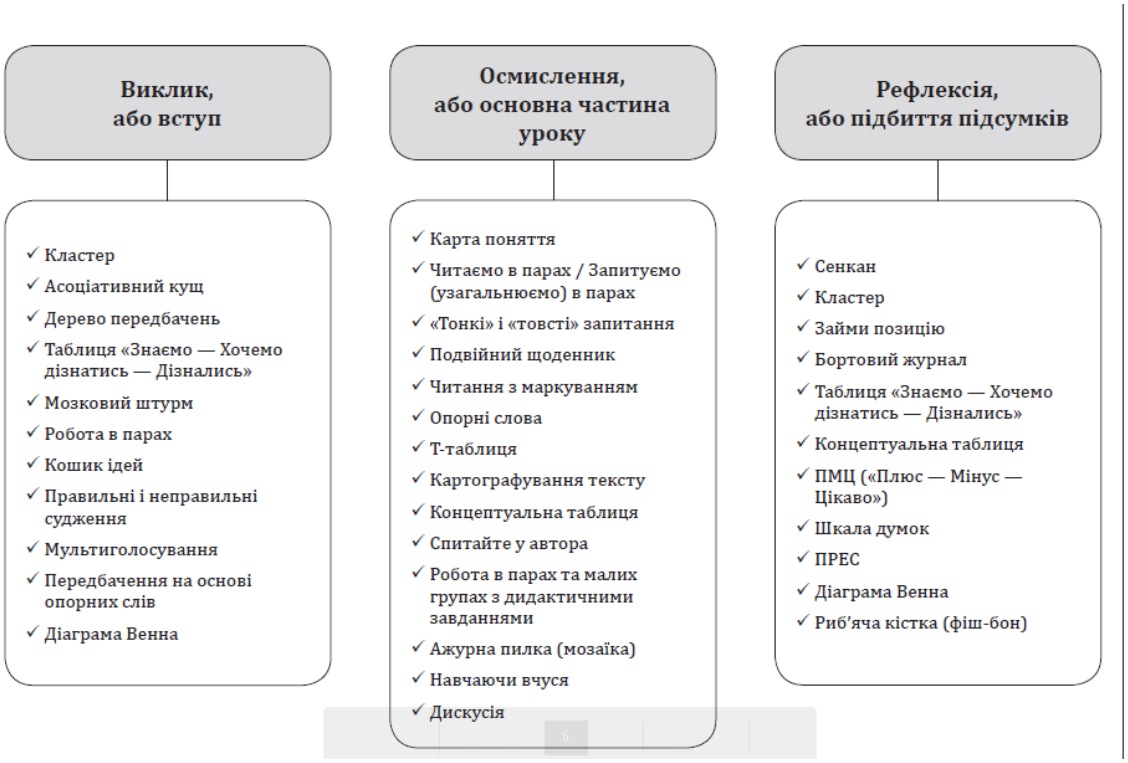
Частина уроку	Завдання	Сенс завдань	Необхід-ний час
ВСТУПНА	1. Актуалізація	1) Пожвавлення в пам'яті учнів опорних, пов'язаних з новою темою знань та життєвих уявлень, які треба «дістати» з довготривалої пам'яті.	До 5–7 хв. (якщо не передбачена перевірка домашнього завдання)
	2. Мотивація	2) Усвідомлення учнями потреби в пізнанні, персональної значущості нової теми, інтересу до неї.	
	3. Тема, очікувані результати	3) Оголошення нової теми та результатів, яких ми очікуємо від учнів (і перевірятимемо) наприкінці уроку.	
ОСНОВНА	Конструювання учнями знань і навичок, формування власного ставлення до теми	Активна діяльність учнів з дослідження, осмислення матеріалу, пошуку відповідей на раніше поставлені запитання, формулювання нових запитань і пошуку відповідей на них, відпрацювання вмінь і стратегій мислення*.	До 27–35 хв. (з 45 хвилин уроку)
ПІДСУМКОВА	Узагальнення й систематизація учнями отриманої інформації.	Учні разом з учителем узагальнюють та інтерпретують основні ідеї уроку; обмінюються думками та висловлюють особисте ставлення до окремих положень матеріалу чи уроку в цілому, оцінюють набуті знання й уміння; ставлять собі додаткові запитання; планують застосування вивченого.	До 10 хв.
	Рефлексія	Алгоритм дій учителя й учнів такий: узагальнення та систематизація засвоєного; оцінювання та самооцінювання; рефлексія.	

Рисунок 3. Структура уроку технології розвитку критичного мислення

Зв'язок методів з частинами уроку

Лише за умови правильного розуміння і використання потенціалу кожної частини уроку можна оптимально відібрати методи. Ігнорування цього породжує багато помилок у практиці вчителів. Адже вибір методів навчання з інструментарію технології розвитку критичного мислення залежить від завдань тієї чи іншої частини уроку.

Певні методи багатофункціональні – їх застосовують у різних частинах уроку, а деякі – лише в одній. Проілюструємо це рисунком.

Розподіл методів розвитку критичного мислення відповідно до частин уроку

4. Розвиток креативності. Методи розвитку уяви.

У сучасному світі, що швидко змінюється, критично важливими стають не стільки знання, скільки здатність їх застосовувати, комбінувати та створювати на їх основі нові, оригінальні рішення. Ця здатність називається **креативністю**.

Креативність – це здатність особистості генерувати ідеї, виходити за рамки шаблонів, створювати щось нове або знаходити нестандартні способи вирішення відомих проблем. Її найважливішим психологічним механізмом є **уява** (фантазія).

Уява – це психічний процес створення нових образів, ідей або уявлень, що базуються на вже існуючому досвіді, але трансформовані в нові комбінації. Саме у початковій школі уява молодшого школяра якісно змінюється. Вона переходить від **репродуктивної** (простого відтворення побаченого) до **продуктивної** (вільної, усвідомленої генерації нових образів і ситуацій). Цей період є сенситивним для цілеспрямованого розвитку творчих здібностей.

Розвиток креативності в початковій школі не вимагає окремого предмета, він має бути інтегрований у кожен урок через спеціальні методичні прийоми. Всі методи, спрямовані на розвиток уяви, можна розділити на три основні групи.

1. Методи активації пошукового мислення

Ці методи руйнують інерцію мислення та допомагають учням подивитися на звичні речі під новим кутом.

- **Мозковий штурм (Brainstorming).** Учні швидко генерують якомога більше ідей (наприклад, "Як можна використати стару пластикову пляшку?"). Головне правило – **повна заборона критики** на етапі генерації. Оцінка і відбір найкращих ідей відбувається лише після завершення штурму. Цей метод розвиває **швидкість думки** та **гнучкість**.
- **Метод фокальних об'єктів (МФО).** Суть методу – перенесення ознак випадково вибраного об'єкта на основний об'єкт. Наприклад, потрібно вдосконалити **"Пенал"**. Випадковий об'єкт – **"Хмара"**. Учні поєднують: "Пенал хмарний, легкий, прозорий, змінює форму". Це допомагає створити абсолютно нові, фантастичні рішення.
- **Синектика (Аналогії).** Пошук рішення через використання аналогій, особливо **особистої аналогії** ("Уяви себе..."). Учням пропонується уявити себе об'єктом, про який йдеться на уроці (наприклад, "Уяви себе річкою. Що ти відчуваєш? Куди ти поспішаєш?"). Це розвиває **емпатію** та здатність до **непрямого бачення проблеми**.

2. Ігрові та практичні методи конструювання уяви

Ці методи ґрунтуються на активній діяльності та створенні нового, спираючись на ігровий елемент, що є найбільш природним для молодших школярів.

- **"Незавершений малюнок / текст":** учитель пропонує учням початок: кілька хаотичних ліній, фігуру, або перше речення оповідання. Завдання: добудувати малюнок (перетворити лінії на історію) або завершити текст. Це стимулює довільну уяву.
- **Створення неіснуючих об'єктів (фантазування):** учням пропонується створити абсолютно нову істоту (рослину, тварину, машину) – намалювати її, описати її функції та придумати оригінальну назву. Наприклад, "Тварина, яка вміє розмовляти з деревами і літати під водою". Цей метод цілеспрямовано розвиває продуктивну фантазію та деталізацію образів.
- **Імпровізація та інсценування:** організація коротких рольових ігор без попередньої підготовки. Наприклад, "Зустріч двох героїв різних казок" або "Що сталося після закінчення оповідання?". Необхідність діяти "тут і зараз" розвиває швидкість асоціацій і креативну гнучкість.
- **Метод "Якби..." (Творче перетворення):** запропонувати учням перетворити звичайну ситуацію на фантастичну. Наприклад, "Що станеться, якби всі тварини почали розмовляти людською мовою?" або "Якби в Україні взимку росли банани?". Це вчить бачити варіанти розвитку подій та вирішувати фантастичні проблеми.

Розвиток творчості – це не лише набір вправ, а створення особливої атмосфери. Роль вчителя зводиться до фасилітації (сприяння) і стимулювання.

1. **Створення безпечного середовища**

Найважливіше – **усунення страху помилки**. Дитина має знати, що за "божевільну" або "неправильну" ідею її не покарають і не висміють.

2. **Заохочення оригінальності**

Виділення та похвала за **оригінальність ідеї**, а не лише за її "правильність" чи акуратність виконання.

3. **Інтеграція в усі предмети**

На математиці – знайти 10 способів розв'язання задачі. На «ЯДС» – вигадати експеримент. На мові – придумати 5 різних заголовків до тексту.

Розвиток креативності та уяви в початковій школі – це шлях до формування особистості, здатної мислити нестандартно та ефективно адаптуватися до викликів дорослого життя. Вчитель, використовуючи діяльнісні методи, перетворює кожен урок на простір для творчого пошуку.

5. Квест–технологія.

Квест (від англ. *quest* — пошук, пригода) — це інтерактивна гра–пошук, яка передбачає послідовне виконання завдань (головоломок, ребусів, загадок) для досягнення певної мети. Виконання кожного завдання дає підказку (ключ) для переходу до наступного етапу, поки гравці не дійдуть до фінішу.

Квест–технологія в початковій школі є ефективним засобом реалізації **діяльнісного підходу**, оскільки навчання відбувається через активну, мотивовану, дослідницьку діяльність.

Педагогічна цінність квестів:

1. **Мотивація:** ігровий формат перетворює навчальний процес на захоплюючу пригоду, що значно підвищує інтерес учнів до матеріалу.
2. **Розвиток ключових компетентностей:** квести стимулюють комунікативну компетентність (робота в команді), соціальну компетентність (розподіл ролей, співпраця), інформаційну компетентність (пошук, аналіз, структурування інформації) та ін.
3. **Фізична та розумова активність:** залежно від формату (рухливий квест чи веб–квест), вони поєднують розумові завдання з руховою активністю, що є важливим для молодших школярів.
4. **Практичне застосування знань:** квести вимагають не просто відтворення завченої інформації, а її застосування для розв'язання практичних чи логічних завдань.

У шкільній практиці застосовуються різні види квестів, які обираються залежно від мети уроку, наявного обладнання та віку дітей.

Вид квесту	Характеристика	Застосування у початковій школі

Лінійний (послідовний)	Завдання виконуються одне за одним.	Найпростіший для 1–2 класів. Ідеально підходить для закріплення послідовності дій чи етапів.
Штурмовий (радіальний)	Усі завдання видаються одночасно. Фінал досягається після виконання всіх завдань у довільному порядку.	Підходить для командної роботи у 3–4 класах, де команди можуть паралельно працювати над різними "станціями".
Збірний (мережевий)	Учні повинні збирати ключові елементи (фрагменти коду, літери) на різних етапах, щоб на фініші скласти загальну "картину" чи "пароль".	Ефективний для повторення великих тем.
Веб–квест (Online)	Усі завдання та ресурси для пошуку інформації розміщені в Інтернеті (на сайті, у Google Forms, Padlet).	Відмінно підходить для дистанційного навчання та розвитку ІКТ–компетентності.
QR–квест	Ключі (підказки) закодовані у QR–кодах, які учні сканують за допомогою смартфонів/планшетів.	Поєднує рухливу гру з цифровими технологіями.

Створення ефективного освітнього квесту вимагає чіткого планування:

1. Визначення освітньої мети:

- Що мають засвоїти/повторити учні? (Наприклад, знання про частини мови, ознаки пір року, таблицю множення).
- Квест повинен бути інтегрований у навчальну тему.

2. Розробка сюжету (легенди):

- Для молодших школярів сюжет має бути максимально захоплюючим та ігровим (Наприклад, "Врятувати чарівну тварину", "Знайти загублений скарб", "Розшифрувати послання від інопланетян").
- Придумати мотивацію (що буде на фініші — "скарб" чи "диплом").

3. Створення завдань та маршруту:

- Маршрут повинен мати 5–8 завдань. Це оптимальна кількість, щоб не стомити дітей.
- Кожне завдання має бути діяльнісним (вимагати дії: подивитися, порахувати, знайти, перетворити, порівняти), а не лише репродуктивним.
- Приклади завдань: шифрування (ребуси, анаграми), логічні головоломки, математичні приклади (відповідь = ключ), завдання–спостереження (знайти об'єкт, описаний у загадці).

4. Система ключів та підказок:

- Ключем має бути слово, число або код, що вказує на місцезнаходження наступного завдання.
- Складіть ключову фразу (фінальну відповідь), яку учні збиратимуть по частинах.

5. Підготовка матеріалів та проведення:

- Підготувати та розмістити завдання у потрібних місцях (якщо квест рухливий) або на онлайн–платформах.
- Інструктаж: чітко пояснити правила, мету та критерії успіху.
- Фасилітація**:** вчитель виступає як помічник і суддя, який може дати додаткову підказку, якщо команда зайшла у глухий кут.

Квест–технологія – це не просто гра, а повноцінний педагогічний метод, що ідеально поєднує розвагу та навчання. Вона дозволяє організувати ефективну співпрацю, розвинути самостійність та перетворити засвоєння навчального матеріалу на захоплюючий процес. Регулярне використання квестів допомагає виховувати в молодших школярах дослідницький дух і любов до пізнання.